

УДК [930:908] (477):317.214.115

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.32.04>

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ПРО ІСТОРІЮ ЗАСНУВАННЯ Й ДІЯЛЬНОСТІ СВЯТО-МИХАЙЛІВСЬКОЇ ТА СВЯТО-БОРИСО-ГЛІБСЬКОЇ ЦЕРКОВ СЕЛА РОМАНІВ НА ВОЛИНІ

Петрович Валентина,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри музеєзнавства,
пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-0407-0471

Церковне життя становить важливу невід'ємну частину історії українського народу. Церква не була ізольована від впливу зовнішніх чинників і відчувала на собі їх тиск, зберігаючи моральні засади українців, додаючи їм сил і натхнення в подоланні перешкод, які траплялися на їхньому шляху. У статті підкреслено вагомість дослідження цієї проблематики, що стосується історії заснування й діяльності Свято-Михайлівської та Свято-Борисо-Глібської церков села Романів на Волині, які з часу свого заснування стали осередками українського православ'я. Ця тематика неодноразово привертала до себе увагу дослідників. Установлено, що з актуалізацією історико-краєзнавчих досліджень і проблем регіональної історії України цей процес особливо посилюється. Джерельну базу наукової розвідки становлять архівні матеріали Державного архіву Волинської області. Окрему групу документів, які є основним джерелом інформації для висвітлення проблеми релігійного життя у ХХ ст., становлять спогади старожилів, місцевих парафіян, які були свідками й учасниками багатьох подій, пов'язаних з історією зазначених церков. Основною метою роботи визначено необхідність дослідження Свято-Михайлівської та Свято-Борисо-Глібської церков, описання історії їх заснування й діяльності, ролі священиків – настоятелів церков – у житті села Романів. Відповідно, для досягнення мети вирішено низку завдань. Зокрема, з'ясовано, які села й земельні володіння були приписані до цих храмів. Показано, як змінювалася кількість і ставлення прихожан до церковних святинь. Визначено, що засновані школи при церквах були фундаментом освіти й духовності, єдиним осередком для отримання знань сільським дітям. Зазначено, що духовним життям у селі Романів Піддубецької волості Луцького повіту також займалася філія Луцької повітової «Просвіти». У підсумку доведено, що завжди поряд із парафіянами були священнослужителі, які навчали й духовно підтримували їх.

Ключові слова: регіональна історія, архівні матеріали, церковне життя, церковні святині, парафіяни, священнослужитель.

Petrovich Valentina. Archival materials about the history of the foundation and activities of St. Michael's and St. Boris-Gleb churches in the village of Romaniv in Volyn

Church life is an important, integral part of the history of the Ukrainian people. The Church was not isolated from the influence of external factors and felt their pressure, preserving the moral foundations of Ukrainians, giving them strength and inspiration in overcoming obstacles that came their way. The article emphasizes the importance of the study of this problem, which concerns the history of the foundation and activities of St. Michael's and St. Boris-Gleb churches in the village of Romaniv in Volyn, which since their foundation have become centers of Ukrainian Orthodoxy. This topic has repeatedly attracted the attention of researchers. It has been established that with the actualization of historical and local lore research and problems of regional history of Ukraine, this process has especially intensified. The source base of scientific intelligence was made up of archival materials of the State Archives of Volyn region. A separate group of documents, which are the main source of information for covering the problem of religious life in the XX century, are the memoirs of old-timers, local parishioners, who were witnesses and participants in many events related to the history of these churches. The main goal of the work is to study the St. Michael's and St. Boris-Gleb churches, to describe the history of their foundation and activities, the role of priests – rectors of churches in the life of the village of Romaniv. Accordingly, a number of tasks were solved to achieve the goal. In particular, it was found out which villages and land holdings were assigned to these temples. It is shown how the number and attitude of parishioners to church shrines changed. It was established that the established schools at the churches were the foundation of education and spirituality, the only center for rural children to gain knowledge. It is noted that the spiritual life in the village of Romaniv, Piddubetsky parish, Lutske district, was also engaged in the branch of the Lutske district "Prosvita". As a result, it was proved that there were always clergymen next to the parishioners who taught and spiritually supported them.

Key words: regional history, archival materials, church life, church shrines, parishioners, churchman.

Населення українських земель, яке століттями перебувало під владою чужоземних країн, було релігійне. Зокрема, православні волиняни були об'єктом покатоличення й ополячення, русифікації

й радянзації. Зберігаючи віру своїх батьків, вони сподівалися жити в незалежній, демократичній державі, яка гарантуватиме свободу совісті й релігійних об'єднань.

Саме після проголошення незалежності України відбувається активізація релігійного життя народу України. Нова Конституція закріпила невід'ємне для всіх громадян України право на свободу світогляду та віросповідання, наповнила його реальним змістом. Православний люд почав відроджувати християнські святині. Православні храми стали частиною нашої духовності й культури. Вони належать до давніх мистецьких пам'яток наших предків і засвідчують їхню глибоку віру, ґрунтовні знання й високий рівень будівництва.

Історію православ'я на Волині в різні часи досліджувало багато істориків, краєзнавців, науковців і релігієзнавців. Заслужують на увагу праці із життя православної церкви О. Цинкаловського, І. Власовського, І. Хміля, М. Тучемського, А. Ричинського, протоієреїв Н. Молиса, П. Влодека. Варто виокремити унікальну 5-томну працю М. Теодоровича «Історико-статистичний опис церков та приходів Волинської єпархії», де він опрацював і систематизував матеріали з історії церков і парафій краю, зібраних його попередниками [16]. Провідним дослідником православних храмів Волині вважають В. Рожка, який описав історію більшості волинських монастирів і церков. Водночас недостатньо вивченою залишається історія церков у с. Романів Луцького району – Свято-Михайлівської та Свято-Борисо-Глібської. Цим і визначається актуальність наукової розвідки.

Із давніх часів у різних куточках України зводилися храми, які були осередками українського православ'я. Уже більше тисячі років вони є серцем наших міст і сіл, серцем людяності в стосунках між земляками, серцем історії наших батьків, дідів і прадідів. Процес храмування не оминув і с. Романів Луцького району, перша писемна згадка про яке датується 1570 роком [17]. У 1760 році на кошти місцевих жителів тут був побудований уніатський храм. Архівні документи свідчать, що церква в с. Романів «має престол в ім'я святого Архистратига Михаїла» й називається Свято-Михайлівська [8]. Окрім названого села, до храму були приписані жителі-прихожани сіл Ботин і Верхівка (таблиця 1).

Таблиця 1

Відомості про Свято-Михайлівську церкву станом на 1869 рік [8]

Військових, католиків	Назва села	Кількість дворів	Кількість душ		
			чоловіків	жінок	разом
Романів і Верхівка		78	313	306	619
Ботин		18 ³ / ₄	75	72	147
Військових		11	44	37	81
Католиків		–	2	3	5
Разом		107 ³ / ₄	432	415	847

Першим священиком, який опікувався храмом, дбав про його облаштування, був отець Двячек. Він сумлінно виконував свою роботу, згуртовуючи навколо божої обителі парафіян [8].

Свято-Михайлівська церква володіла великими земельними угіддями. Станом на 1868 рік у її користуванні була десятина й 880 сажень землі, 28 десятин і 31 сажня відводилося на оранку, а 4 десятини й 1322 сажні були виділені під сінокіс [8].

На церковній землі прихожани збудували будинок священика Гаврила Ришковського, який у 1835 році після закінчення вищого відділення наук у повітовому училищі та Луцької греко-уніатської духовної семінарії був призначений священиком Свято-Михайлівської церкви с. Романів [8] і десятки років належно виконував ці обов'язки. Його роботу високо відзначено. У 1859 р. указом російського царя Олександра II отець Гаврило був нагороджений Бронзовим хрестом на Володимирській стрічці в пам'ять про Кримську війну 1853–1856 років [8].

У 20–60 роках XIX століття у Свято-Михайлівській церкві була велика бібліотека, церковний архів із необхідними документами. У храмі зберігалися копії метричних книг із 1827 по 1867 роки включно, до яких вписувалися імена всіх новонароджених дітей, над якими здійснювалося таїнство хрещення [8]. Станом на 1841 рік справно велася прибутково-видаткова книга, яка містила дані про суму пожертвувань і витрати на церковні потреби. Ця книга була прошнурована й опечатана Луцьким духовним правлінням. У 1859 році Волинською духовною консисторією видана нова книга прибутків і видатків, що свідчить про належний контроль за коштами храму. У книзі зазначено, що дохід церкви становив 40 карбованців. Досліджено також, що періодично здійснювався опис церковного майна. У 1841 році такий опис був зроблений у присутності благочинного ієрея Стефана Краєвського [8].

При Свято-Миколаївському храмі працювала церковнопарафіяльна школа. За твердженням І. Огієнка, такі школи, що діяли при кожній православній святині в нашому краї ще з княжих часів, були місцем навчання для дітей наших предків [11, с. 58]. Із приходом у 1795 році нових власників на Волині широко проводилася русифікація та нищення українських прав і вольностей. Указом Катерини II від 7 вересня 1782 року організовувалися комісії для створення народних училищ. Згідно з ним, у всіх церквах дякам і священикам було наказано читати молитви та правити службу Богу, як зазначає М. Грушевський, «голосом, властивим російській вимові» [3, с. 155].

Церковна школа була єдиним осередком для отримання знань сільським дітям, але далеко не всі могли скористатися цією можливістю. Знання були не ґрунтовними, але давали елементарні основи грамотності. Розклад уроків на тиждень у церковній школі складався із Закону Божого, лічби, російської мови, чистописання (письма), церковнослов'янської мови.

З вищесказаного бачимо, що тогочасні школи й навчання в них не мали нічого спільного у викладанні та матеріальній базі із сучасними. Але ті первісні духовні освітні заклади були фундаментом освіти й духовності, які поступово вдосконалювалися та наповнялися новим змістом і більш широкою програмою навчання.

Варто зазначити також, що під архівними документами, які дають важливу інформацію про життєдіяльність Свято-Михайлівської церкви, стоять підписи її служителів – Гаврила Ришковського, Петра Ришковського й Єверилія Тучанського.

Давня святиня с. Романів не збереглася. Відомостей про подальшу долю церкви в архівних документах не виявлено. Найімовірніше, вона загинула в полум'ї пожежі. Підтвердженням цієї версії є спогади старожилів села Г. Палійчука, С. Павельчука, О. Пагінець, М. Обушенка, М. Вонсовича. Вогонь також знищив цінні книги, церковний архів, ікони, старовинні церковні речі.

На цьому релігійне життя села не припинилося. Саме в 1885 році було завершено будівництво нової православної святині села. Документи, які зберігаються в Державному архіві Волинської області, свідчать, що церква мала «престол в ім'я Святих Бориса і Гліба» [10]. У 1892 році приход нараховував 1089 парафіян, із них – 564 особи чоловічої статі, 525 особи – жіночої. Приписаними до церкви залишалися села Верхівка й Ботин [5, с. 356].

При храмі було відкрито однокласне народне училище, яке стало своєрідним центром освіти й культури села. Змогу навчатися отримали й сільські діти. На початку XX століття народне училище було перетворене у двокласне. Воно утримувалося за кошти сільського товариства, яке виділяло на його існування по 80 карбованців. У 1911 році в ньому навчалася 35 хлопців і 9 дівчат [10].

Законоучителем училища був призначений отець Володимир Зах, який закінчив повний курс наук Волинської духовної семінарії. Чех за національністю, він більше ніж 30 років (1908–1939 рр.) стояв на варті православ'я в с. Романів, поєднуючи працю священика Борисо-Глібської церкви й учителя школи, за що його цінували, любили та поважали. На церковній ниві працював плідно, сумлінно виконуючи свої обов'язки. Згідно з єпархіальним розпорядженням, у 1904 році отець Володимир Зах був нагороджений набедреником за турботи про храм Божий. Проживав він у будинку, який спорудили в 1895 році за парафіяльні кошти. Будинок не зберігся, а на його місці збудовано сільський будинок культури [9].

У церковному володінні була земля, якість якої оцінювалася як середня. Відповідно, використовувалася вона таким чином: присадибна – 4 десятини 2368 сажнів, орна – 35 десятин 889 сажнів, сінокісна – 7 десятин 2336 сажнів, сінокісна, поросла рідкими лісами – 6 десятин 1526 сажнів. Прибуток із землі становив 500 карбованців. Отже, дохід церкви в 1911 році становив 92 карбованці 41 коп., кошти з якого йшли на потреби церкви [10]. У 1906 році за рахунок церковних грошей було побудовано церковну сторожку [9].

З покращенням добробуту церкви збільшувалася й чисельність церковних прихожан у приписаних до неї селах Романів, Ботин і Верхівка. Можна з упевненістю відзначити, що з 1868 по 1911 роки, тобто за півстоліття, їхня кількість зросла у два рази (таблиця 2).

Таблиця 2

Відомості про церкву станом на 1911 рік [10]

Назва села	Кількість домашніх господарств	Кількість осіб	
		чоловіків	жінок
Романів	137½	550	578
Ботин	43½	174	173
Верхівка	32	128	121
Разом	213	852	872

Духовним життям у с. Романів Піддубецької волості Луцького повіту також займалася філія Луцької повітової «Просвіти». 8 травня 1921 року відбулося перше загальне зібрання філії в складі 12 осіб [14]. На ньому головою товариства було обрано З. Миронюка, його заступниками – Р. Ружанського й С. Мельника, скарбником – Я. Щебета, секретарем – О. Гаврилюка. На зборах обрали голову драматичної секції С. Петриченка, голову бібліотечної секції – Н. Гутовського, голову та членів ревізійної комісії – Д. Петриченка, Ю. Ковальчука, П. Ярмача, їхніми заступниками С. Мельника й Л. Ніколайчука. Представником від Романівської філії на зібрання Луцької «Просвіти» – З. Миронка [1, с. 6]. На зборах вирішувалося питання про розмір членських внесків (вступний – 50 марок і 10 марок щомісячно), які потрібно було сплатити до 15 травня 1921 року [7].

На загальних зборах ухвалили рішення про помешкання, де розташовувалася філія. Це зазвичай були будинки активних членів «Просвіти», зокрема С. Мельника й М. Максимчука. При філії діяли бібліотека та читальня. За період діяльності просвітян розмір членських внесків збільшувався. У 1928 р. він становив 25 грошей у місяць. Внески сплачували всі членами філії регулярно, про що свідчить касова книга філіалу «Просвіти» в Романові за 1928–1931 роки [7]. При «Просвіті» активно діяли хоровий і драматичні гуртки [1, с. 26–34].

Захисником українського православ'я з 1940 року був настоятель Борисо-Глібської церкви Максим Федорчук, який ще з 1930 року проживав у с. Романів, працюючи дяком у церкві. Висвяту в ієреї дістав із рук архієпископа Олексія (Громадського) у 1937 році, однак через відсутність парафії змушений був служити псаломщиком [4, с. 6].

Наприкінці листопада 1944 року радянський режим ув'язнив священика, а 21 березня 1945 року військовий трибунал військ НКВС Волинської області визнав його винним у тому, що впродовж 1941–1943 років виступав за створення самостійної України. Максим Федорчук був засуджений на 10 років каторги й 5 років позбавлення громадянських прав. І лише 27 квітня 1953 року він був звільнений, а постановою прокуратури Волинської області від 1 листопада 1993 року – реабілітований.

Священик залишив про себе хорошу згадку. Старожили села Г. Павельчук, М. Кардаш, С. Павельчук пам'ятають його як активного захисника православ'я, який і в часи репресій проводив служіння в храмі. Назавжди закарбувалися в пам'яті його палкі проповіді, навчання дітей двічі на тиждень Закону Божого, яке починалося з молитви «Отче наш», українською та польською мовами.

Максим Федорчук вів щоденник, доля якого є дуже цікавою. Багато років він зберігався в церкві. На його основі видана книга В. Данилюка «Вірити занадто боляче... Волинь: хроніка подій 1939–1944 рр.». Основу видання становлять матеріали кримінальної справи священика, зроблені в роки Другої світової війни. У них детально описано суспільно-політичне життя Луцька й навколишніх сіл, повсякдення місцевих жителів, діяльність закладів освіти у місті – шкіл, гімназій, учительської семінарії, репресії окупаційної адміністрації проти української інтелігенції [4].

У 50–60-х роках ХХ століття в СРСР панувала ідеологія, яка неминуче вступала в суперечність із релігійною свідомістю. Саме це стало причиною чергової антирелігійної кампанії. Газети, радіо, культурно-освітні заклади були зорієнтовані на посилення атеїстичної роботи. У них організовувалися відділи атеїзму, методичні ради з пропаганди атеїстичних знань. У багатьох обласних і районних центрах масово створювалися музеї атеїзму та планетарії. У вишах відкривалися кафедри наукового атеїзму.

На початку 1962 року істотні зміни внесено й до законодавства, за яким обмежувалося відкриття церков і молитовних будинків. Процедура припинення діяльності храму значно спрощувалася. Культурний об'єкт міг бути закритий на підставі акта технічної комісії та висновку уповноваженого у справах церкви при облвиконкомі. Священики позбавлялися можливості контролювати фінанси релігійних громад, не мали права керувати їхньою практичною діяльністю [2, с. 99].

Така участь спіткала й православну святиню в с. Романів. Борисо-Глібська церква офіційно не була знята з реєстрації. Її закрив комуніст, кавалер двох орденів Трудового червоного прапора, голова передового в районі колгоспу імені Горького Матвій Морозюк. Тому з 1961 по 1985 роки Борисо-Глібська церква була тимчасово бездіяльною. Інформація про церкву цього періоду є досить суперечливою. За твердженням В. Рожка, святиня станом на 1962 рік була знята з реєстрації [13, с. 253]. Однак архівні документи свідчать, що станом на 1 січня 1967 року церква Бориса і Гліба закрита, але з реєстрації не знята. Приміщення не використовується, культове майно зберігається в церкві, а ключі – у голови виконкому Романівської сільради [6]. Остання інформація не відповідає дійсності, адже, за повідомленнями очевидців, ключі від церкви зберігалися в парафії [15].

Православні неодноразово зверталися в різні інстанції про відкриття храму, однак їхні зусилля були марними, бо офіційно церква була зареєстрована й мала право на життя. Однак це право відібрали місцеві комуністи, завдавши великої шкоди храму та його цінностям. Тодішній голова сільської ради,

за вказівкою Луцького райкому партії, наказав зрізати хрести із церковних куполів, пошматувати бого-служебні книги, спалити архів, винести ікони й іконостас, а сільську божницю перефарбувати в синій колір. У церкві планувалося створити музей історії села. Приміщення швидко завалили різним мотлохом, закрили своїм замком і на цьому життя святині зупинилося. Після комуністичного погрому храм стояв із вибитими вікнами. Замість християн, у ньому збиралися зграї птахів.

26 серпня 1985 року постановою № 6 Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР Борисо-Глібський храм знято з реєстрації релігійних об'єднань РПЦ. Уповноважений у справах релігій у Волинській області заявив селянам, що в с. Романів ніколи вже не буде відкрито храм. Але віряни не здавалися. Православні збирали гроші й фінансували активістів для поїздок у Луцьк, Київ, Москву, щоб повернути собі право молитися у святині, збудованій їхніми предками. Безчинства тривали аж до 1988 року, коли весь СРСР духовно пробудився зі святкування 1000-ліття хрещення Русі.

Незважаючи на шалений наступ войовничого атеїзму, церква в с. Романів вистояла й уцілила, а восени 1988 року гостинно відкрила свої двері. На основі рішення Ради з питань релігії при Раді Міністрів СРСР від 16 листопада 1988 року зареєстровано релігійне товариство віруючих Борисо-Глібської православної церкви в с. Романів Луцького району Волинської області.

Урочисте відкриття церкви відбулося недільного ранку 5 лютого 1989 року, коли зібралася велика кількість людей, приїхало багато священиків, які по черзі відправляли літургію. Головна увага була прикута до пастиря храму Андрія Ходаківського, який розпочав службу Богу. Присутні ревно молилися й щиро дякували Богові за врятовану святиню. З того часу віряни Борисо-Глібської церкви ретельно доглядають за храмом. У ньому зроблено капітальний ремонт, відновлено малюнки з біблійних сюжетів на стінах і стелі, закуплено нові церковні речі, поновлено купол тощо.

Рішенням виконавчого комітету Волинської обласної ради народних депутатів від 03.04.1992 № 76 Борисоглібська церква взята під охорону держави. Згідно з наказом Міністерства культури й інформаційної політики «Про занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України», Борисоглібська церква внесена до Переліку пам'яток культурної спадщини, які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України у Волинській області за категорією місцевого значення [12].

Отже, завершуючи опис історії створення й діяльності Свято-Михайлівської та Свято-Борисо-Глібської церков с. Романів на Волині, варто зазначити, що з 1760 по 70-ті роки XIX століття на території села діяла Свято-Михайлівська церква, а з 1885 року й донині – Свято-Борисо-Глібська. До храмів у всі часи були приписані села Ботин і Верхівка із землею, що приносила чималий дохід, який розподілявся за потребами. Характерно, що при церкві існували освітні заклади, які давали можливість здобути початкову освіту сільським дітям. Духовне життя в 20–30-х роках XX століття підтримувався «Просвітою», філія якої плідно діяла на селі. І завжди поряд із парафіянами були священнослужителі, які навчали й духовно підтримували їх.

Література:

1. Власовський І. Луцька Просвіта (10 літ просвітнянської праці 1918–1928 р.). Львів : Накладом Ради товариства «Луцька Повітова Просвіта», 1928. 70 с.
2. Власовський І. Нариси історії Української Православної Церкви. Київ : Либідь, 1966. 175 с.
3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ : Знання, 1991. 140 с.
4. Данилюк В. Вірити занадто боляче... Волинь: хроніка подій 1939–1944 рр. Луцьк : Ініціал, 1995. 224 с.
5. Дев'ятисотліття православ'я на Волині. Житомир : Типо-літографія Е.П. Льва, 1892. 619 с.
6. Державний архів Волинської області, ф. 393, оп. 1,2, спр. 130, арк. 77.
7. Державний архів Волинської області, ф. 4, спр. 290.
8. Державний архів Волинської області, ф. 35, оп. 5, спр. 344, арк. 382.
9. Державний архів Волинської області, ф. 35, оп. 5, спр. 384, арк. 951.
10. Державний архів Волинської області, ф. 35, оп. 5, спр. 385, арк. 1002.
11. Огієнко І. Українська церква. Київ : Україна, 1993. 284 с.
12. Про занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України : Наказ Міністерства культури та інформаційної політики від 19.04.2024 № 295. URL: <https://mcs.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/295-vid-19.04.2024.pdf>.
13. Рожко В. Православні монастирі Волині й Полісся. Луцьк : Медіа, 2000. 606 с.
14. Спогади про діяльність «Просвіти» в с. Романів. Записано зі слів М.Д. Бондарчук – жительки с. Романів (10.10.2004).
15. Спогади про діяльність «Просвіти» в с. Романів. Записано зі слів О.О. Пугінець – жительки с. Романів (08.10.2004).
16. Теодорович М. Історико-статистичний опис церков та приходів Волинської єпархії. Почаїв, 1888–1903.
17. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 р. Канада : Вінніпег, 1986. Т. 2. 319 с.